

„Tohle není žádná obyčejná hra, ale příprava na válku“: Rakousko-Uhersko a válečné hry 1867–1914

Zdeněk Polách

1 Úvod

Válečné hry jakožto nástroj k edukaci a tréninku důstojníků či nácvičku a simulaci různých situací jsou v 19. století úzce spjaty především s Pruskem, kterému je při studiu válečných her věnováno nejvíce prostoru.¹ Přesto však „kriegsspiel“ hrál svou roli i v armádách dalších států včetně Rakouska.² Historie rakouského využití válečných her ale stojí mimo hlavní zájem badatelů a vyjma disertace Bernharda Bergera z roku 1999 zaměřující se na štábní přípravu před první světovou válkou, není toto téma dosud komplexněji zpracováno.³ Určitý problém představují i prameny, neboť válečné hry (především na nejvyšších úrovních), operující často s tajnými informacemi ohledně vojenské síly potenciálních nepřátelských států, podléhaly skartaci. Přesto se zachovalo několik velkých štábních her a další lze rekonstruovat ze zápisů pamětníků daných cvičení. Cílem tohoto článku je nastínit způsob, jakým se válečné hry do rakouské armády rozšířily a jak byly využívány, stejně jako popsat pozitivní a negativní vlivy, které sebou rakouský kriegsspiel před první světovou válkou nesl.

Moderní válečná hra definitivně se vymaňující z vlivu šachu, s jejímž nápadem přišel na začátku 19. století pruský důstojník Georg Leopold von Reisswitz a kterou dále rozpracoval jeho syn Georg Heinrich von Reisswitz, sklízela v Prusku už od počátku úspěchy. V roce 1824, během oficiálního představení před špičkami pruské armády, pronesl náčelník generálního štábu generál von Mülling: „tohle není žádná obyčejná hra, ale příprava na válku. Co nejsrdečněji

¹ Což je dáno tamějším zrodem této hry. Viz např.: CURRY, John (ed.): *Peter Perla's the Art of Wargaming: A Guide for Professionals and Hobbyists* (dále jen *Peter Perla's the Art of Wargaming*). Las Vegas 2012.

² Termín „Rakousko“ či „rakouský“ je v textu používán namísto označení „Habsburská monarchie“ nebo „Rakousko-Uhersko“, jelikož se článek soustředí zejména na situaci v Předlitavské části duální monarchie.

³ BERGER, Bernhard: *Krieg in der Retorte: Kriegsspiele des österreichisch-ungarischen Generalstabs vor dem Ersten Weltkrieg* (dále jen *Krieg in der Retorte*). Salzburg 1999 (nepublikovaná disertační práce).

ji musím doporučit naší armádě.⁴ Zapáleným hráčem, který výrazně přispěl k jejímu rozšíření, byl i budoucí náčelník generálního štábu Helmuth von Moltke starší.⁵ Po pruských vítězstvích v prusko-rakouské (1866) a prusko-francouzské (1870) válce v Evropě nabývala na popularitě pruská doktrína a výcvik, se kterými šlo ruku v ruce i rozšíření válečných her do jiných zemí. Nejinak tomu bylo i v Rakousku. Předchozí pokusy o zavedení válečných her do armády se zde nesetkaly s větší odezvou (jako když roku 1854 pruský vojenský atašé přednesl návrh, aby rakouští štábní důstojníci využili možnosti pruských válečných her pro výcvikové účely).⁶

2 Zavedení do praxe

Na své zavedení tak musely válečné hry čekat až právě do poslední třetiny 19. století, kdy rakouští důstojníci, sloužící v posádkách v Německu, byli prvními, kdo s válečnými hrami přišel do kontaktu. Skrze ně se pak tyto hry šířily do samotného Rakouska. Jmenovat můžeme například Franze Karla von Pidoll zu Quintenbach a Huga Fischera von See.⁷ První válečná hra rakouské provenience byla představena kapitánem Edmundem von Mayerem v jeho *Studii o válečné hře*. Podle Mayera je válečná hra vhodným doplňkem k teoretickému studiu a manévřům, neboť mimo jiné „velká většina řadových důstojníků vidí jen velmi omezenou část manévřů, takže jsou pro jejich vojenské vzdělání poměrně málo užitečné, ať už jde o získání správného a komplexního úsudku o velení větším oddílům nebo o sladěný postup všech zbraní.“⁸ Umožňuje také zahrnout faktory jako nepřátelskou palbu, morálku nebo „mlhu války“⁹ nutí hráče rychle se rozhodovat a promítá okamžitý důsledek jejich činům,

⁴ „Das ist ja kein Spiel in gewöhnlicher Art, das ist eine Kriegsschule. Das muß und werde ich der Armee auf das wärmste empfehlen.“ DANNHAUER, Heinrich Ernst: *Das Reisswische Kriegsspiel von seinem Beginn bis zum Tode des Erfinders 1827*. Militär-Wochenblatt 56, 1874, s. 529.

⁵ CURRY, J. (ed.): *Peter Perla's the Art of Wargaming*, s. 55.

⁶ BERGER, B.: *Krieg in der Retorte*, s. 128.

⁷ TOTTEN, Charles: *Strategos*. New York 1880, s. viii.

⁸ „Die grosse Mehrzahl der in Reih und Glied befindlichen Officiere sieht über dies nur einen sehr beschränkten Theil der Manöver, so dass sie für deren militärische Ausbildung einen verhältnissmässig geringen Nutzen bieten, sei es zur Aneignung eines richtigen und umfassenden Urtheils über die Führung grösserer Abtheilungen, oder über das übereinstimmende Handeln aller Waffen.“ MAYER, Edmund von: *Eine Studie Über das Kriegsspiel* (dále jen *Eine Studie*). Vídeň 1874, s. 6.

⁹ Situace, ve které má válčící strana jen malý přehled o pohybech a síle nepřítele.

„Tohle není žádná obyčejná hra, ale příprava na válku“:

Rakousko-Uhersko a válečné hry 1867–1914

buduje kolektiv a celkově jde o užitečné duševní cvičení.¹⁰ Navíc manévry, jakožto hlavní způsob praktické přípravy důstojníků, vyžadovaly značnou přípravu a náročnou organizaci. Kriegsspiel naproti tomu bylo možné snadno hrát i v zimních měsících a časové i finanční náklady na přípravu byly podstatně nižší.

Za nejvýraznější rakouskou postavu a propagátora válečných her musíme považovat budoucího náčelníka generálního štábu Friedricha von Becka (působícího na přelomu 50. a 60. let ve Frankfurtu nad Mohanem). Ten ve Vídni roku 1871 založil klub hráčů válečných her (jehož členem byl i výše zmíněný Pidoll) a se svými přáteli dále teoreticky rozvíjel možnosti armádního využití tohoto zatím volnočasového koníčku.¹¹ Von Beck se snažil osobně apelovat na nejvyšší velení a sepsal i esej *O válečné hře*, ve které se snažil čelit nejčastějším výtkám odpůrců, kteří kriegsspielu připisovali přílišnou teoretičnost.¹²

Roku 1876 již byly válečné hry definitivně zařazeny do výukových programů vojenských škol, a to jednou týdně od prosince do března.¹³ S oficiálním zařazením vzrostla poptávka po publikacích, zabývajících se válečnými hrami, jako byly například různé příručky (např. *Válečné hry: technická a taktická pomůcka pro navrhování, řízení a realizaci cvičení válečných her*) a sbírky úloh (dvanáctidílná Bihályho *Válečná hra jako průvodce našimi polními a bojovými předpisy*).¹⁴ Počet vydaných publikací v němčině se tak ke konci 19. století oproti předchozím desetiletím zdvojnásobil.

3 Formy a využití

Od počátku probíhaly diskuse, jakou formu mají válečné hry mít. Původní, rigidní, verze kriegsspielu se opírala o systém tabulek a kostek, které se používaly pro určování rychlosti pochodu jednotlivých jednotek, výsledky střetů a počítaly i s vlivem morálky na efektivitu vojska. Ve hře byl přítomen rozhodčí, jenž tyto výpočty a hody prováděl, jeho vliv ale nebyl takový,

¹⁰ MAYER, E.: *Eine Studie*, s. 8.

¹¹ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (dále jen OeStA/KA), NL 2 (B), BECK-RZIKOWSKY von, Friedrich Graf, inv. č. 158, *Satzungen des Kriegsspiel-Klubs*.

¹² OeStA/KA, NL 2 (B), BECK-RZIKOWSKY von, Friedrich Graf, inv. č. 22, *Über das Kriegsspiel*.

¹³ *Instruction für die Truppen-Schulen des k.k. Heeres*. Vídeň 1877, s. 54–55.

¹⁴ HILDEBRAND, Hans: *Kriegsspiel: ein technischer und taktischer Behelf für Entwurf, Leitung und Durchführung von Kriegsspielübungen bei der Truppe* (dále jen *Kriegsspiel: ein technischer und taktischer Behelf*). Těšín 1912; BIHÁLY, Jakob: *Das Kriegsspiel als Führer durch unsere Feld- und Gefechts-Vorschriften in 12 durchgeführten, applicatorischen Beispielen* (dále jen *Das Kriegsspiel als Führer*). Vídeň 1895.

jako v postupně se rozvíjející variantě volné. Ta vznikla z potřeby hru rychleji a snadněji rozšířit mezi větší počty hráčů. Snažila se odbourat složitá pravidla a výpočty a stále více tak stála na citu rozhodčího, který jednotlivé situace vyhodnocoval. Debaty o přínosech a nevýhodách obou forem válečných her probíhaly ve stejné době i v Prusku, kde stejně jako v Rakousku nakonec zvítězila volná varianta kriegsspielu.¹⁵

Jaké dovednosti a návyky měly válečné hry u důstojníků formovat? Jednou z nich bylo například psaní a interpretace rozkazů. O to se nejvíce zasadil vojenský pedagog Horsetzky von Hornthal, jenž prosazoval důslednou písemnou přípravu a nemožnost měnit během partie rozkazy za pochodu. To mělo hráče donutit každý rozkaz dobře rozmyslet a jasně formulovat.¹⁶ Důraz byl kladen i na přesnou terminologii („Mezi slovy postup a útok, která se často používají zaměnitelně, je značný rozdíl. Postup znamená postupovat opatrně, nejtít do všeho naplno, nevystavovat se porážce; může se stát útokem, ale i obranou. Útok zahrnuje odhodlaný záměr zaútočit na protivníka vším, co má člověk k dispozici, použít i poslední zbraň k jeho porážení.“) či využití takových lokalit, jejichž názvy jsou na mapách dobře čitelné a při provádění rozkazů tak nedojde tak ke zmatení či nejednoznačnosti.¹⁷

Další dovedností, kterou válečné hry rozvíjely, byla práce s mapou. Už Reisswitz mladší zjednodušil původní Kriegsspiel svého otce tím, že začal místo trojrozměrného herního plánu používat topografické mapy. Kromě zjednodušení a zlevnění výroby vedl tento krok ke zvýšení úrovně simulace, neboť se tak hra odehrávala ve skutečných lokalitách. Hráči tak pomocí přímé interakce s mapou získávali i lepší přehled o případných potenciálních bojištích a seznamovali se s místopisem. Na používaných mapách je také možné sledovat, jak se měnily geopolitické zájmy Rakouska v průběhu času. Zatímco ze začátku se válečné hry a úlohy v učebnicích soustředily především na severní Čechy a severní Itálii, jako možnost přehrávat prohranou rakousko-francouzsko-sardinskou a prusko-rakouskou válku, analyzovat příčiny prohry a zabránit jejímu opakování, později se přesunuly například na ruskou hranici, aby těsně před první světovou válkou na důležitosti nabrala balkánská bojiště.

¹⁵ CURRY, J. (ed.): *Peter Perla's the Art of Wargaming*, s. 56–60.

¹⁶ BERGER, B.: *Krieg in der Retorte*, s. 135.

¹⁷ „Es ist ein ziemlicher Unterschied zwischen „Vorrückung“ und „Angriff“, welch beide Begriffe oft vermengt werden „Vorrückung“ heißt vorsichtig vorgehen, nicht alles ausspielen, sich keiner Schlappe aussetzen; es kann daraus ein Angriff, aber auch eine Verteidigung werden. „Angriff“ aber involviert die dezidierte Absicht, den Gegner mit allem was man hat anzugreifen, das letzte Gewehr einzusetzen, um ihn zu schlagen.“ HILDEBRAND, H.: *Kriegsspiel: ein technischer und taktischer Behelf*. Těšín 1912, s. 31.

Pozitivní byl také aktivizační vliv válečných her ve výuce, protože podle Hildebranda „působí proti monotónnosti teoretické výuky a z ní vyplývající nechuti k této činnosti“.¹⁸ Jinými slovy stejně jako dnes činí výuku atraktivnější, lépe drží pozornost a nutí člověka se na výuce aktivně podílet a řešit zadaný problém. Válečná hra však ve výuce nebyla určena jen pro omezený počet hrajících a rozhodčího. Přihlízející si měli zapisovat poznámky o průběhu partie a po ukončení hry se účastnili diskuse, při níž se dále rozebírala situace, taktické chyby, špatně vydané rozkazy apod.¹⁹

Válečné hry postupně prorůstaly celým vojenským aparátem, od rozsáhlých výročních štábních her (organizovaných na von Beckův popud), přes hry inspekční v menším měřítku u jednotlivých vojenských skupin či škol (větší inspekční hry probíhaly i ke konci studia) až po jejich zjednodušení na formu slovních úloh.²⁰ Ty byly populární alternativou k organizování plné válečné hry, stačila k nim sbírka takových úloh – většinou začínající dispozicemi a rozložením jednotlivých sil a postupně po jednotlivých otázkách a segmentech rozvíjející rozsáhlejší problém. Tyto sbírky zpravidla obsahovaly i odpovědi k jednotlivým otázkám, aby byl řešitel schopen ověřit správnost svého úsudku. Vyvinuly se i specializované hry pevnostní nebo zdravotnické, zaměřující se více na logistiku než samotný boj.²¹

4 Omezení a problémy

Postupně však docházelo k narůstání celé řady problémů. Jedním z nich byl právě důraz německých válečných her na roli rozhodčího. Ten měl teoreticky pouze nahrazovat náhodu či „osud“.²² Méně zkušení rozhodci mohli ale svou roli pojmout přesprávně učitelsky, což je vedlo k opravování chyb prováděných hráči již během samotné partie, a tím popření smyslu těchto her. Hráči totiž neměli příležitost seznámit se s důsledky takovýchto chyb a byl jim odepřen i vlastní přístup k řešení problému. Snaha vměstnat válečnou hru do předem určeného časového rozmezí se také mýjela účinkem, protože nedovolovala partii přirozeně se rozvinout a dojít k rozuzlení. Čím více se z hraní válečných

¹⁸ „Es wird auch einer gewissen Monotonie dieses Instruktionszweiges und der hieraus nicht selten resultierenden Aversion gegen diese Beschäftigung wirksam entgegengearbeitet.“ Tamtéž, s. 1.

¹⁹ MAYER, E.: *Eine Studie*, s. 11.

²⁰ BIHÁLY, J.: *Das Kriegsspiel als Führer*.

²¹ OeStA/KA, AhOB Gst EB, kart. 901, *Sanitätskriegsspiele 1914*.

²² VERDY DU VERNOIS, Julius: *A Simplified Wargame*. Kansas City 1897, s. 8–10.

her stávala povinnost, tím spíše se šířily podvody či nutnost zavděčit se nadřízeným a docházelo i k případům, kdy se studenti s rozhodčím naučili hru dopředu, aby tak před inspekci sehráli pouhé divadlo.²³

Rakouská armáda také na rozdíl od té německé přehrávala v partiích spíše menší taktické operace bez širšího kontextu, na izolovaných bojištích bez vlivu hospodářství, obchodních blokád, spojeneckých armád apod. Situace se částečně zlepšila s nástupem Conrada von Hötzendorfa do funkce náčelníka generálního štábu, který byl těmto komplexnějším hrám příznivě nakloněn a za jehož velení došlo těsně před první světovou válkou k nárustu kvantity i záběru prováděných válečných her. Přesto však tyto nikdy nedosáhly německé úrovně, kde Alfred von Schlieffen ve svých hrách opakovaně simuloval začátek celoevropského konfliktu a spolupráci obou armád (německé a rakouské) na východní frontě. Schlieffenovy hry měly otevřená řešení a on sám do jejich průběhu zasahoval tak, že různé zvýhodňoval nepřátelskou stranu, ve snaze připravit se na možné eventuality.²⁴

S ubývajícími léty také klesala kvalita rozhodčích – stále méně a méně důstojníků mělo zkušenost s opravdovou válkou a rozhodování rozhodců tak stále častěji stálo na teoretických základech, nezřídka naprosto neodpovídajícím realitě blížícího se evropského konfliktu.²⁵ Docházelo k jakémusi „zakonzervování“ vojenského myšlení a doktríny a důstojníci se tak podle starého přísloví doslova připravovali na válku předchozí místo té nadcházející.

Velkým kritikem všech těchto tendencí byl Maximilian Csicsserics von Bacsány, důstojník generálního štábu, který se jako člen pozorovatelské mise účastnil rusko-japonské války (1904–1905) a měl tak tolik potřebné válečné zkušenosti. Své poznatky shrnul v několika člancích, ve kterých došel k názoru, že bitvy budoucí války se budou odehrávat na mnohem větších bojištích a budou trvat mnohem déle, než se předpokládalo.²⁶ V letech předcházejících první světové válce se pak na štábních válečných hrách snažil uvést své poznatky v praxi. Přesto na jeho naléhání nebyl brán zřetel, stejně jako na kritiku přílišného přeceňování možností vojáků vzhledem k obtížnému balkánskému terénu, stavu infrastruktury a potenciálním problémům se zásobováním. Pro rozhodčí bylo příliš jednoduché nad těmito problémy mávnout rukou a nebrat je v potaz, čímž se plně projevila nevýhoda volného systému válečných her

²³ BERGER, B.: *Krieg in der Retorte*, s. 186.

²⁴ FOLEY, Robert T. (ed.): *Alfred von Schlieffen's Military Writings*. Londýn 2003, s. 11.

²⁵ RAUCHENSTEINER, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy* (dále jen *The First World War*). Vídeň 2014, s. 123.

²⁶ CSICSERICIS VON BACSÁNY, Maximilian: *Die Schlacht: Studie auf Grund des Krieges in Ostasien 1904/05*. Vídeň 1908.

„Tohle není žádná obyčejná hra, ale příprava na válku“:

Rakousko-Uhersko a válečné hry 1867–1914

a čím více válečných her se pod tímto zhoubným vlivem odehrálo, tím více se velení utvrzovalo v tom, že je jeho doktrína správná.

Do první světové války tak rakouské velení vstupovalo s neochvějnou vírou v ofenzivní sílu armády a očekávající rychlé řešení konfliktů skrze rozhodující bitvy starého stříhu, s masami vojáků útočícími na malém prostoru a jen s malou koordinací s dělostřelectvem. Toto zaostalé chápání války demonstrují i zápisky Ludvíka Windischgrätze, účastníka první balkánské války, který ve své zprávě vyzdvihoval především význam morálky a útočného momenta bulharské armády jakožto rozhodujícího prvku, což plně podporovalo výše zmíněnou představu nejvyššího velení.²⁷

Na druhé straně Rusové byli poučeni z nedávného konfliktu, který kulminoval ve dvoutýdenní bitvě u Mukdenu, kde se na 150 kilometrové frontě ukázal rozhodující vliv podpory dělostřelecké a kulometné palby na postup pěchoty.²⁸ Mohli tak využít znalostí zákopové války a nových taktik jezdeckva i dělostřelectva. Na srbské frontě se zase pod Potiorkovým velením prokazovala správnost předchozích katastrofálních scénářů, předvídaných ve válečných hrách jen několik měsíců před vypuknutím války.²⁹

5 Závěr

Rakousko, stejně jako ostatní země Evropy, uznalo užitečnost válečných her až v důsledku pruských vojenských úspěchů v druhé polovině 19. století. Záslouhou dvou náčelníků generálního štábu, von Becka a von Hötendorfa došlo ale k jejich rychlému rozšíření a rozvíjení. Vědomi si výhod, které představovalo jejich zařazení vedle manévru a teoretické výuky, se osobně zasloužili o zapojení válečných her na všech armádních úrovních, od škol až po nejvyšší velení. Válečné hry byly použity k rozvoji důležitých schopností, jako psaní a interpretaci rozkazů či práci s mapou. Stejně tak sloužily jako praktická náplň výuky a umožňovaly hráčům získávat praktické zkušenosti s velením větším oddílům.

Od počátku se v Rakousku po pruském způsobu ujala volná hra s větším důrazem na roli rozhodčího. To sice vedlo k jejímu snadnějšímu využití, ovšem s postupující časovou vzdáleností od poslední války se začala projevovat

²⁷ Conciliar Archives of the Reformed Church in Hungary, 44. b. Tisza papers, inv. č. 23, WIN-DISGRÄTZ, Ludvík. *Im ersten Balkankriege*, s. 66.

²⁸ SISEMORE, James D.: *The Russo-Japanese War, Lessons Not Learned*. Fort Leavenworth 2003, s. 68.

²⁹ RAUCHENSTEINER, Manfred: *The First World War*, s. 275.

celá řada neduhů, a i vlivem válečných her tak došlo k ustrnutí rakouské vojenské doktríny. Válečné hry, které měly pomoci vzdělávat důstojníky moderními prostředky, pěstovat u nich vojenské návyky a připravovat je na válku i v dobách míru tak paradoxně vedly k tomu, že rakouská armáda vstoupila do první světové války absolutně nepřipravená a zaskočená realitou moderního konfliktu.

Summary

This article deals with the somewhat neglected history of the use of war games in Austria before the First World War. Primarily based on contemporary studies and articles, it reconstructed the journey of kriegsspiel from Prussia to Austria and the role of the circle of officers around Friedrich von Beck, as well as the methods and benefits of introducing war games into the classroom. War games became established in the Austrian army at all levels, from military schools to the general staff, and their practice was intended to shape officers' skills such as the correct formulation of orders or practice with commanding larger detachments. A loose form of wargaming was soon adopted, which emphasized the role of the referee, rather than dice and tables, in solving game situations. While this led to a quicker and easier adoption of kriegsspiel, it degraded over time. Even despite the criticism of some officers who, such as Csicseric von Bacsány, had witnessed the modern style of warfare in the Russo-Japanese War, this degradation led to a stagnation of military doctrine resulting in Austria's poor entry into the First World War.

Keywords: War game, kriegsspiel, Austria-Hungary, Prussia, World War I, army, military

Klíčová slova: Válečná hra, kriegsspiel, Rakousko-Uhersko, Prusko, první světová válka, armáda, vojenství

Mgr. Zdeněk Polách
Katedra historie
Fakulta filozofická
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: zdena.polach@email.cz

„Tohle není žádná obyčejná hra, ale příprava na válku“:
Rakousko-Uhersko a válečné hry 1867–1914

Seznam literatury a pramenů

Conciliar Archives of the Reformed Church in Hungary, 44. b. Tisza papers, inv. č. 23, WINDISGRÄETZ, Ludvík. *Im ersten Balkankriege*.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, AhOB GSt EB, kart. 901, *Sanitätskriegsspiele 1914*.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, NL 2 (B), BECK-RZIKOWSKY von, Friedrich Graf, inv. č. 22, *Über das Kriegsspiel*.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, NL 2 (B), BECK-RZIKOWSKY von, Friedrich Graf, inv. č. 158, *Satzungen des Kriegsspiel-Klubs*.

BERGER, Bernhard: *Krieg in der Retorte: Kriegsspiele des österreichisch-ungarischen Generalstabs vor dem Ersten Weltkrieg*. Salzburg 1999 (nepublikovaná disertační práce).

BIHÁLY, Jakob. *Das Kriegsspiel als Führer durch unsere Feld- und Gefechts-Vorschriften in 12 durchgeführten, applicatorischen Beispielen*. Vídeň 1895.

CSICSERICS VON BACSÁNY, Maximilian: *Die Schlacht: Studie auf Grund des Krieges in Ostasien 1904/05*. Vídeň 1908.

CURRY, John (ed.): *Peter Perla's the Art of Wargaming: A Guide for Professionals and Hobbyists*. 2012.

DANNHAUER, Heinrich Ernst: *Das Reisswische Kriegsspiel von seinem Beginn bis zum Tode des Erfinders 1827*. Militär-Wochenblatt 56, 1874.

FOLEY, Robert T. (ed.): *Alfred von Schlieffen's Military Writings*. Londýn 2003.

HILDEBRAND, Hans: *Kriegsspiel: ein technischer und taktischer Behelf für Entwurf, Leitung und Durchführung von Kriegsspielübungen bei der Truppe*. Těšín 1912.

MAYER, Edmund von: *Eine Studie Über das Kriegsspiel*. Vídeň 1874.

RAUCHENSTEINER, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy*. Vídeň 2014.

SISEMORE, James D.: *The Russo-Japanese War, Lessons Not Learned*. Fort Leavenworth 2003.

TOTTEN, Charles: *Strategos*. New York 1880.

VERDY DU VERNONIS, Julius: *A Simplified Wargame*. Kansas City 1897.

Instruction für die Truppen-Schulen des k. k. Heeres. Vídeň 1877.